

В.В. Шендрик

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

Ю.І. Лаптії

здобувач

(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.85 : 343.915

ОСОБЛИВОСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У США, КАНАДІ ТА УКРАЇНІ

Розглянуто особливості попередження злочинності неповнолітніх в США та Канаді. Узагальнено теоретичний та практичний досвід цих країн щодо шляхів найбільш ефективної превенції злочинності неповнолітніх. Досліджено можливість запозичення превентивної практики, підходів та програм американської та канадської ювенальної системи правосуддя для правової системи України.

Ключові слова: проект «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» (РСКЮ), регіональні ініціативи, національна політика та законодавство, судова практика, Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, проект D.A.R.E.

Рассмотрены особенности предупреждения преступности несовершеннолетних в США и Канаде. Обобщен теоретический и практический опыт этих стран относительно путей эффективной превенции преступности несовершеннолетних. Исследуется возможность использования превентивной практики, подходов и программ американской и канадской ювенальной системы правосудия в правовой системе Украины.

Ключевые слова: проект «Реформирование системы уголовной юстиции относительно несовершеннолетних в Украине» (РСУЮ), региональные инициативы, национальная политика и законодательство, судебная практика, Концепция развития криминальной юстиции относительно несовершеннолетних в Украине, проект D.A.R.E.

In this article is discussed the features of prevention juvenile delinquency in

the USA and Canada. Theoretical and practical experience of the USA and Canada concerning the ways of effective prevention juvenile delinquency is generalised. Also it is considered what prevention programs, practices, approaches of Canadian and American Youth Justice System might be applicable to the Ukrainian context.

Keywords: *project "Reform of the criminal justice system in relation to juveniles in Ukraine" (RCJS), regional initiatives, national policies and legislation, case law, the concept of criminal justice in relation to minors in Ukraine, Project DARE*

Постановка проблеми. Удосконалення заходів попередження злочинності неповнолітніх є нагальною проблемою сучасності й потребує комплексного вирішення. В умовах ринкових відносин та демократичних перетворень попередження злочинності неповнолітніх не може спиратися лише на ентузіазм населення, навчальну чи трудову дисципліну, як це було за радянських часів. Сучасна система попередження злочинності неповнолітніх потребує належного фінансового, матеріально-технічного, науково-методичного, іншого ресурсного забезпечення, а також ефективної нормативно-правової регламентації. Водночас чинна нормативно-правова база попередження злочинності неповнолітніх залишається розрізненою, що істотно ускладнює її реалізацію на практиці. Безперечно, дані проблеми потребують свого законодавчого та подальшого практичного вирішення. Проте профілактична діяльність не буде достатньо ефективною, якщо при проведенні заходів не враховувати відповідний досвід інших країн, ефективну практику впровадження профілактичних програм.

Метою статті є розгляд змісту поняття попередження злочинності неповнолітніх, а також особливості його застосування в Україні. Під попередженням злочинності вчені розуміють діяльність, здійснювану державними органами і громадськістю, що повинна носити системний характер як за комплексом заходів, так і за колом суб'єктів, які її здійснюють, спрямовану на недопущення виникнення, усунення, послаблення або нейтралізацію причин та умов злочинності, окремих її видів та конкретного злочину. Така діяльність має ґрунтуватися на поєднанні заходів двох рівнів – загальносоціальної та спеціально-кримінологічної профілактики [1, с. 95]. Важливим компонентом єдиної системи попередження злочинності виступає профілактика злочинності неповнолітніх [2, с. 263].

Виклад основного матеріалу. Попередження злочинності неповнолітніх має свою специфіку, обумовлену особливостями даного виду злочинності. Під попередженням правопорушень неповнолітніх слід розуміти діяльність органів і служб у справах неповнолітніх, спеціальних закладів для неповнолітніх, спрямовану на виявлення й усунення причин та умов, що сприяють вчиненню неповнолітніми правопорушень, а також позитивний вплив на негативну поведінку окремих неповнолітніх [1, с. 96].

Загалом залежно від об'єкта індивідуальної профілактики (ступеня

педагогічної занедбаності підлітка) розглядувану роботу можна поділити на чотири види:

- рання профілактика (заходи переконання, подання допомоги неповнолітньому, який опинився у несприятливих життєвих умовах і вчиняє правопорушення некримінального характеру);
- безпосередня профілактика (комплекс заходів на докримінальній стадії виявлення умислу на злочин);
- запобігання злочинам на стадії їх готування;
- запобігання рецидивним проявам з боку раніше засуджених неповнолітніх [2, с. 256].

До заходів загальної профілактики, що застосовуються в Україні, можна віднести рейди з відвідуванням місць підвищеної криміногенності, правову пропаганду серед підлітків та їх батьків (наприклад, щорічне проведенні МВС України спільно з громадськістю профілактичних операцій “Підліток”, “Канікули” тощо).

Серед профілактичних заходів у середніх навчальних закладах основними є такі:

- відпрацювання навчального закладу (протягом двох-трьох днів працівники органів внутрішніх справ, представники громадськості вивчають контингент учнів, контактують з вчителями, виступають з лекціями, проводять уроки, індивідуальні бесіди, перевіряють відвідування уроків, спілкуються з батьками тощо);
- операція “Урок” (у денний час – з 9 до 14 години – ті ж особи відвідують місця підвищеної криміногенності (сквери, покинуті будівлі, звалища тощо), а також розважальні заклади з метою виявлення безгледних дітей, а також тих, хто не пішов до школи, займається дрібною спекуляцією, миттям автомашин на вулицях; доставляють підлітків до КМСН, проводять з ними виховну роботу, за наявності підстав беруть на облік);
- “батьківський патруль” (обхід батьків-чоловіків разом із працівником КМСН у вечірній час мікрорайону для виявлення серед порушників громадського порядку підлітків і впливу на них);
- проведення тематичних вечорів “Суд над горілкою”, “Страхіття під назвою “наркотик” із запрошенням батьків, перевихованих правопорушників, лікарів, а також демонстрація науково-популярних кінофільмів;
- введення (за прикладом США) посади заступника начальника навчального закладу з профілактики злочинів і охоронців (штатних або за гроші батьків) [3, с. 250].

Особливу увагу працівники КМСН повинні приділяти особам, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, привчають до вживання алкоголю, наркотиків, одурманюючих засобів, викривати їх і притягувати до кримінальної відповідальності.

З поставленим на облік контингентом підлітків працівники КМСН ведуть індивідуально-профілактичну роботу, виходячи зі своїх прав та

обов'язків, зафіксованих у Положенні про КМСН. До цієї роботи залучаються педагоги, лікарі, психологи, батьки. Потрібно своєчасно вживати заходів до батьків, які негативно впливають на підлітків (аж до позбавлення їх батьківських прав) [4, с. 5].

Але, на жаль, сьогодні в Україні заклади освіти майже повністю відійшли від профілактичної діяльності. Педагогічні колективи шкіл, технікумів не проводять роботу з дітьми, які потребують посиленої уваги, часто не можуть в силу певних причин дати правильну оцінку тим несприятливим симптомам, що спостерігаються у поведінці неповнолітніх, не намагаються прогнозувати, до чого вони можуть призвести, а якщо й вдаються до виховно-профілактичних заходів, то зазвичай запізнюються або ж їх вплив недостатньо інтенсивний [5, с. 105].

Таким чином, на даному етапі розробки форм, методів та заходів боротьби зі злочинністю неповнолітніх в Україні актуальним є використання досвіду зарубіжних країн, зокрема таких, як США та Канада. Розглянемо шляхи вирішення даної проблеми цими країнами.

У США існує три моделі превентивної діяльності: модель суспільних установ, модель безпеки індивідуума і модель впливу через навколишнє середовище. На федеральному і місцевому рівнях реалізуються програми попередження злочинів. У деяких штатах участь громадян у зміцненні правопорядку дозволила знизити кількість пограбувань на 30%. Тут використовується винагорода за інформацію, що має оперативно-профілактичне значення.

Більша увага у практиці попередження злочинності у США приділяється усуненню причин й умов злочинів, припиненню актів вандалізму, превентивному вирішенню конфліктних ситуацій в сім'ї, формуванню довірчих відносин між поліцією і громадянами.

Значну роль у підвищенні ефективності попередження злочинів відіграє використання досягнень науки. Особливо перспективними визнаються: застосування лазерної та іншої оптичної техніки з метою контролю за рухом транспорту, наркотиків, зброї тощо; удосконалення методик складання соціально-психологічного портрета злочинця за характерними ознаками злочину й обстановкою на місці його вчинення; підвищення рівня інформаційного забезпечення запобігання і припинення злочинів. Так, у США створені Національний центр інформації про злочини, уніфікована система обліку і реєстрації злочинів, автоматизована система ідентифікації відбитків пальців [6, с. 105].

Досить поширеною мірою покарання стає домашній арешт з електронним моніторингом, що є ефективним засобом попередження рецидиву злочинів. З нетрадиційних методів попередження злочинів слід зазначити спроби застосування гіпнозу і медитацій (групові сеанси гіпнозу і антикриміногенної медитації) [7, с. 8].

Для Сполучених Штатів Америки характерною є особлива система захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві, що обумовлено рядом особливостей правової системи держави. Історично США були

батьківщиною першої у світі системи ювенальної юстиції. Для управління і контролю за неповнолітніми після їх звільнення була введена система пробації [8, с. 25].

Особливе значення для профілактики та превенції підліткової злочинності мають скоординовані зусилля державних органів влади, органів місцевого самоврядування та представників місцевих громад щодо створення програм зайнятості підлітків. Сюди ж належать усі заходи, які допомагають якось зайняти неповнолітніх громадян у вільний від відвідування школи час, а саме: створення спортивних та оздоровчих центрів, центрів і клубів самодіяльності, підтримка різних молодіжних рухів (зокрема, бойскаутського руху) тощо [9, с. 35].

Проте, як свідчать дослідження, стовідсотково ефективних програм з попередження злочинності немає, однак деякі з них, на нашу думку, можна віднести до перспективних, зокрема такі:

- посилення та підтримка шкіл у прагненні до інновацій, таких як шкільні команди або інші організаційні стратегії розвитку для дітей, які знижують рівень злочинності та правопорушень;

- роз'яснення та доведення норм про поведінку за допомогою правил, укріплення позитивної поведінки та впровадження загальношкільних ініціатив (таких як програми проти насильства в школах), які знижують рівень злочинності та правопорушень і запобігають вживанню наркотичних та психотропних речовин;

- навчальні програми з оволодіння соціальними навичками поведінки у суспільстві, навчання життєвим навичкам (LST), які вивчають протягом тривалого періоду часу, зокрема такі навички, як управління стресом, вирішення проблем, самоконтроль, підвищення емоційного інтелекту;

- навчання навичкам критичного мислення молоді, яка перебуває у зоні ризику, моделюванням поведінки в різних ситуаціях або системи заохочень і покарань, що запобігає вживанню наркотичних та психотропних речовин [10, с. 223];

- реабілітаційні програми для дорослих і неповнолітніх правопорушників з використанням спеціальних методик та індивідуального підходу, що відповідають їх факторам ризику [11, с. 67].

Досвід подібної практики розробки та реалізації програм попередження злочинності неповнолітніх у США може бути використаний і в Україні.

Пізнавальним для наслідування може бути також досвід Канади з запобігання рецидивним проявам з боку раніше засуджених неповнолітніх.

Сьогодні в Україні вже діє п'ятирічний Проект технічної допомоги «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» (РСКЮ), що фінансується Канадським агентством міжнародного розвитку. Цей проект сприяє розробці ефективної системи правосуддя для неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом. Метою кримінальної юстиції щодо неповнолітніх є:

- зниження рівня злочинності серед неповнолітніх;
- кращий захист прав неповнолітніх правопорушників;
- надання допомоги неповнолітнім, які порушили закон, з метою їх реабілітації та реінтеграції до їхніх громад [12].

Основні напрямки роботи:

– регіональні ініціативи (проект сприяє розробці моделей покращення послуг в сфері кримінальної юстиції щодо неповнолітніх у двох пілотних регіонах України з метою кращого розуміння того, що працює в Україні, та інформування інших компонентів проекту);

– національна політика та законодавство (проект сприяє розробці законодавства та політики у сфері кримінальної юстиції щодо неповнолітніх);

– судова практика (проект надає допомогу у розробці нових підходів під час судового процесу, що мають на меті реабілітацію неповнолітніх, які потрапили у конфлікт з законом, та попередження їх кримінальної поведінки у майбутньому, водночас забезпечуючи захист їхніх прав) [13, с. 2].

Наразі Робочою групою розроблено Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, яку затверджено Указом Президента. Згідно з Концепцією, основною метою діяльності ювенальної міліції є створення дієвої системи захисту прав дітей здійсненням профілактики правопорушень серед дітей, організації розшуку дітей, розкриття злочинів, учинених дітьми та щодо них. Система профілактики правопорушень, вчинених дітьми та стосовно них, має, зокрема, включати: забезпечення прав та соціальних гарантій дітей; проведення заходів профілактичного впливу на дітей; надання соціально-правової та психологічної допомоги дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах або права яких були порушені [14, с. 3].

При органах внутрішніх справ передбачається також створення «зеленої кімнати» – це сучасна та ефективна форма роботи з дітьми з надання соціально-психологічної та правової допомоги дітям уразливих категорій, дітям, які потерпіли від злочинних посягань або стали свідками злочину.

З метою розуміння того, яким чином система правосуддя стосовно неповнолітніх може працювати в Україні, а також надання інформації щодо операційних питань, які мають бути вирішені на законодавчому і політичному рівні, проект РСКЮ впроваджує два пілотні проекти: в Мелітополі (з 2010 р.) та в Івано-Франківську (з 2011 р.).

Пілотний проект у Мелітополі. Протягом 2010 р. проект РСКЮ співпрацював з організаціями, залученими до системи правосуддя, з метою розробки плану покращення послуг для неповнолітніх правопорушників, який має такі цілі:

- створення спеціального центру для неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, що застосовуватиме індивідуальні підходи у роботі з кожним неповнолітнім, спрямовані на позитивний розвиток мо-

лодої особи з урахуванням індивідуальних потреб і обставин кожного окремого випадку;

- покращення співпраці та обміну інформацією між соціальними службами, правоохоронними органами, прокуратурою, виправними установами та судом, а також поліпшення якості процедур, що виконуються при роботі з випадками, до яких залучені неповнолітні;

- навчання суддів, соціальних працівників, представників правоохоронних органів і виправних установ застосуванню нових методик і комунікаційних інструментів [13, с. 7].

В рамках пілотного проекту в Мелітополі передбачено створення виховного центру з обов'язковим відвідуванням, який матиме назву «Служба для дітей, які перебувають у конфлікті з законом, – Центр відвідування». Центр відвідування буде створений на базі Мелітопольського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Центр працюватиме як спеціалізована служба для неповнолітніх, які були звільнені від відбування покарання з випробуванням за рішенням суду та перебувають під наглядом Кримінально-виконавчої інспекції. Центр відвідування пропонуватиме програми, розроблені з урахуванням ризиків та потреб неповнолітніх правопорушників. Центр розпочав роботу навесні 2011 року [15, с. 5].

Подібні центри відвідування для молоді з'явилися в Канаді у зв'язку з прийняттям нового Закону про кримінальне судочинство щодо молоді в 2003 р. Одним з цікавих нововведень цього закону було те, що такі центри запроваджувалися як альтернативний ув'язненню вид покарання [13, с. 5].

Однією із таких програм є Проект D.A.R.E. (з англ. – розвиток за допомогою пригод, відповідальності та освіти). Програма спеціалізується на роботі з хлопцями віком від 14 до 17 років, які були засуджені та мали одну чи кілька з наведених проблем: зловживання шкідливими речовинами, низька успішність/прогули під час навчання, погані стосунки з однолітками, відкрита непокоря дорослим, вчинення протиправних дій та ін. Програма заснована на освіті неповнолітніх через отримання ними певного досвіду під час перебування в походах, спілкування та взаємодії в умовах дикої природи, подолання перешкод та проходження спеціалізованого терапевтичного курсу.

Реальні екстремальні умови в оточенні дикої природи і перебування всередині групи допомагають неповнолітнім отримати певний досвід, в ході надбання якого розвиваються їхні сильні сторони, а здобуті нові навички можуть бути випробувані. У процесі виконання фізичних вправ, які супроводжуються терапевтичним курсом в умовах дикої природи і пригод, неповнолітні мають можливість переосмислити свою невірну думку про навколишній світ та змінити ставлення до власного майбутнього. Час перебування в колонії відкритого типу коливається від 1 до 6 місяців. Рішення про направлення до колонії зазвичай приймає працівник служби пробації, ґрунтуючись на професійній оцінці, яка під-

тверджує, що проект D.A.R.E, який поєднує в собі програми терапії дикою природою, нетрадиційний підхід до групових занять, консультації, що надаються окремим особам, групам або сім'ям, а також структурована, інтенсивна й індивідуалізована розробка програм проекту є найкращою альтернативою для цієї молодого людини. Програма зберігає звіти щодо прогресу неповнолітнього, а також звітує перед працівником служби пробації щодо заходів, які були застосовані в роботі з молодого особою. Подібна програма, яка застосовує такий само підхід, існує і для молоді групи ризику (програма називається R.E.A.C.H). Місцеві соціальні служби або самі батьки можуть направити неповнолітнього на проходження цієї програми, якщо вони зіткнулися з подібними труднощами (такими як зловживання шкідливими речовинами, сімейні конфлікти, відкрита непокоря дорослим або представникам влади, проблеми з законом, прогули або низька успішність у навчанні, негативні стосунки з однолітками) [13, с. 10].

Подібні програми можуть бути впроваджені у багатьох освітніх і виправних установах в Україні.

Таким чином, можна дійти **висновку**, що було б дуже корисним в Україні аналізувати, узагальнювати та запроваджувати кращий закордонний досвід попередження злочинності неповнолітніх, що полягає в розробці та реалізації моделей, форм, методів та програм, які ефективно використовуються в США та Канаді.

Під час подальшої розбудови системи профілактики злочинів серед неповнолітніх слід враховувати попередній позитивний досвід і, разом з тим, нові суспільні вимоги. Було б корисно відновити роботу громадських вихователів, які б здійснювали профілактичний вплив на кожного конкретного підлітка, широко залучити до участі у запобіганні злочинам серед неповнолітніх громадськість створенням добровільних громадських формувань за місцем проживання, навчання і роботи підлітків, а також органи місцевого самоврядування, трудові колективи підприємств, установ, організацій тощо.

В органах внутрішніх справ усі структурні підрозділи, а не лише кримінальна міліція у справах неповнолітніх, повинні активно займатися профілактикою правопорушень неповнолітніх. Конкретні завдання визначені відповідно до напрямів їх роботи. Керівники підрозділів органів внутрішніх справ повинні включати питання профілактики правопорушень серед неповнолітніх окремим розділом у плани роботи на звітний період, забезпечувати контроль за діяльністю підлеглих у цьому напрямі, вживати заходів щодо підвищення їх професійної майстерності.

Слідчі підрозділи мають виявляти причини й умови, які сприяють скоєнню злочинів неповнолітніми, вживати заходів щодо їх усунення, всебічно з'ясовувати відомості про особи правопорушників та інформувати про них кримінальну міліцію у справах неповнолітніх, спільно з нею готувати і направляти в заінтересовані відомства узагальнені подання з цих питань.

У процесі удосконалення системи попередження злочинності неповнолітніх України слід відпрацювати чітку взаємодію всіх суб'єктів у напрямі профілактики злочинності неповнолітніх. У цілому діяльність з попередження злочинності неповнолітніх повинна носити системний характер. Профілактичні заходи мають здійснюватися суб'єктами запобігання як на рівні видання спеціальних нормативно-правових актів, так і на рівні проведення загально-профілактичної й індивідуальної роботи з підлітками, що потребує відповідного впливу. Зрештою, створення надійної та ефективної системи запобігання злочинам серед неповнолітніх дасть змогу вирішити багато суспільних проблем і, насамперед, забезпечить зниження злочинності у майбутньому та зміцнення правопорядку в цілому в державі.

Бібліографічні посилання

1. Васильківська І. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні / Васильківська І. // Право України. – 2004. – № 1.
2. Якимова С. В. Попередження злочинності неповнолітніх: проблеми законодавчого врегулювання / Якимова С. В. // Науковий вісник. – 2009. – № 4.
3. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан / Крестовська Н. М. – К., 2008.
4. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. – ВВР. – 1995. – № 6.
5. Книш О. М. Зарубіжний досвід віктимологічної профілактики насильницької злочинності неповнолітніх / Книш О. М. // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1 (14). – С. 125.
6. Воронин Ю. А. Система борьбы с преступностью в США / Воронин Ю. А. – М., 1996.
7. Лазаренко О. Відновне правосуддя в Україні. Профілактика злочинності неповнолітніх. Шляхи вирішення / Лазаренко О. // Щоквартальний бюлетень. – 2007. – № 2. – С. 57.
8. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства США / Савченко А. В. – К., 2007.
9. Полиция и борьба с преступностью за границей : информационный сборник. – М., 1991.
10. Sherman L, Gottfredson D, MacKenzie D, Eck J, Reuter P., & Bushway S. Preventing Crimes: What Works, What's Doesn't, What's Promising. – National Institute of Justice, 1998. – P. 223.
11. Sherman L. Evidence Based Policing. Ideas in American Policing, Police Foundation. – Washington, DC., 1998. – P. 67.
12. Проект «Реформування системи ювенальної юстиції в Україні». – Режим доступу : <http://www.youthjustice.org.ua>.
13. Newsletter T. Ukraine juvenile Justice Reform Project. 03/2011. – Режим доступу : <http://www.youthjustice.org.ua> 7 с/.
14. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України / Київ, 24 травня 2011 р., № 597/2011.
15. Програми попередження злочинності в Канаді. – Режим доступу : <http://www.wendigolake.com>.

Надійшла до редакції 28.05.2012